

ФРЕСКА КОНСТАНТИНОВЕ ПОВЕДЕ У ЦРКВИ СВЕТОГ НИКОЛЕ ДАБАРСКОГ

Свети Никола у Дабру спада међу најстарије манастире у држави Немањића. Он је можда постојао и пре доласка Немањиног на престо. У студеничком типичу већ се спомиње Св. Никола у Дабру. Од године 1219 манастир је био седиште дабарских епископа.¹ Касније, првих деценија XIV-ог века, Босанци су стару црквену зграду много оштетили, тако да је после оправке манастира Стефан Дечански у натпису означен као ктитор храма св. Николе.² Црквена зграда добила је свој садашњи изглед око г. 1329. Из фрагментарно очуваног натписа види се да је нови ктитор био Дечански, а да је у тој обнови учествовао и епископ дабарски Никола. Спомињући портрете Дечанског и Душана, који су насликани на јужном зиду цркве Св. Николе, пред самим иконостасом, већ сам једном напоменуо да је тај живопис крајем XVI-ог века претрпео знатне измене. Портрети новијих ктитора, епископа новобрдског Дионизија и патријараха Макарија и Андонија, најтачније датирају новији слој фресака у цркви и припрати. Сви податци у натписима уз портрете упућују на време око 1571 године.³

Остатци живописа у олтару и средњем делу цркве веома су скромни. Очуване фреске на југозападном стубу показују да је нови слој живописа рађен као обнова старог. На местима где је отпала горња кора виде се старе фреске. Формат и главне контуре старијих фресака поклапају се сасвим са фигурама на новом слоју.

У припрати је остао скоро цели други појас фресака. Нисам нигде приметио трагове доњег слоја, но веома је вероватно да су и фреске у припрати рађене преко старијег живописа. Садржина композиција доста је необична. Поред слика које приказују живот и чуда Св. Николе има неколико приказа који се односе на легенде о цару Константину и о проналаску часног Крста. На источном зиду, све у другом појасу фресака, био је свакако насликан почетак житија Св. Николе. Од тих композиција данас се сасвим добро очувала само последња у десном (јужном) углу: Св. Никола спасава три сироте девојке. До те фреске насликано је, на јужном зиду, јављање Св. Николе цару Константину. Средињу јужног зида заузимају илустрације чуда Св. Николе

1 *Ил. Рувариц*, Нешто о Босни, дабарској и дабробосанској епископији и о српским манастирима у Босни, Годишњица, II, 1878, 240—61. *Вас. Марковић*, Православна монаштво и манастири у средњовековној Србији, Ср. Карловци, 1920, 44—45.

2 *Вл. Торовић*, Обнова манастира Бање, Старинар III сер., књ. IV (1926—1927) 223—24. О архитектури цркве cf. *Ал. Дероко*, На светим водама Лима, Гласник Скопског научног друштва XI (1932), 132—135.

3 *Рад. Грујић*, Фреска патријарха Макарија како уступа престо своме наследнику Антонију, Гласн. Ск. н. др. XII (1933), 273—277.

на мору. На западном делу добро је очувана фреска која приказује смрт Св. Николе. Прва композиција на западном зиду, у јужном углу, јако је оштећена, а до ње насликана је позната сцена: Св. Никола јавља се Дечанском у Пантократоровом манастиру. Ако је нови слој живописа у припрати изведен као тачна копија старијег слоја, могло би се претпоставити да је овај необични доживљај Дечанскога први пут илустрован у Св. Николи Дабарском. На југозападном пиластру припрате очувана је фреска само на чеоној страни; она приказује појављивање крста цару Константину. На средњем делу западног зида, између пиластара, изнад улазних врата, насликана је битка између цара Константина и Максенција. На северном зиду насликани су догађаји из легенде о проналаску часног Крста. У целокупном распореду живописа у другом појасу фресака централно место заузима слика Константинове победе. Она стоји на граници између циклуса из житија Св. Николе и циклуса о проналаску св. Крста.

Сасвим слабо се очувала фреска која приказује поход цара Константина у Рим (сл. 1): Цар на зеленом коњу, у пурпурној одећи, држи у левој руци омању тамно-црвену заставу на дугом копљу. Царев коњ прекривен је великим жутиим њебетом са ресама. Иза цара виде се његови војници са капама, а изнад њих лети арханђел Михаило који показује на крст изнад себе. На тамно-плавом небу види се светлији круг из кога избијају зраци; у средини круга распознаје се само доњи крај крста. Горњи крај фреске сада је закречен. Ни слика битке између Константина и Максенција није нарочито добро очувана; леви део јако је оштећен. (сл. 2) У каменитом пејсажу, испред Црвених стена (Saxa rubra) сукобиле су се коњице цара Константина и његовог противника Максенција. Хришћанску војску предводи арханђел Михаило са мачем у десници. Константинови војници једва се распознају. Виде се само јасно копља коњаника из првих редова, један војник са исуканим мачем и контуре чете око заставе. Група која приказује остатак Максенцијеве војске веома је добро очувана. У средини је Максенције у пурпурној одећи са плаштом и златном круном; и царев коњ има богат златан украс на врату. Иза Максенције јаше његов заставоноша са заставом на којој се види почетно слово царевог имена: М. Сви Максенцијеви војници окренули су копља и штитове према непријатељу. Коњаник у првом плану одапиње стрелу на гониоце док други беже и не покушавајући да нашкоде Константиновим војницима. Максенцијева коњица јури у реку по којој већ пливају лешеве погинулих људи и коња. На небу, изнад Црвених стена и Арханђела, исписан је великим словима натпис:

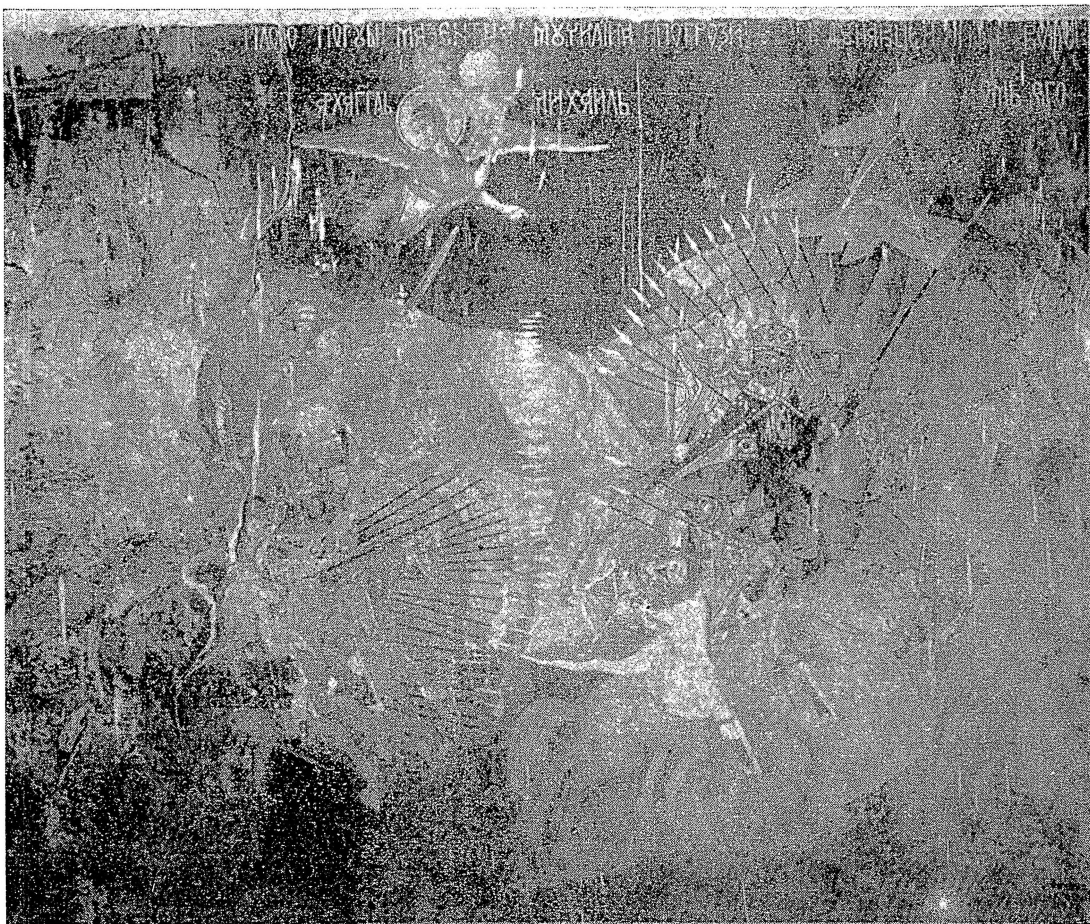

Сл. 1—Појављивање Крста цару Константину. Цртеж према фресци у Св. Николи Дабарском. (Фреска настала око 1330, рестаурисана око 1571).

У средини је Максенције у пурпурној одећи са плаштом и златном круном; и царев коњ има богат златан украс на врату. Иза Максенције јаше његов заставоноша са заставом на којој се види почетно слово царевог имена: М. Сви Максенцијеви војници окренули су копља и штитове према непријатељу. Коњаник у првом плану одапиње стрелу на гониоце док други беже и не покушавајући да нашкоде Константиновим војницима. Максенцијева коњица јури у реку по којој већ пливају лешеве погинулих људи и коња. На небу, изнад Црвених стена и Арханђела, исписан је великим словима натпис:

||| КІ ||| ИЛОЮ ПОГЪБІ МАКСЕНТИЈА МУЧИЛИИ И ПОГРЕЗИ |||| БЪ ДУНАВЦЕ
||| КОИСКОМЪ ЕГО⁴

Смисао натписа може се лако реконструисати: [Константин Вели]ки [си]лом (?) погуби Максенција мучитеља и потопи га у Дунавцу (sic!) са његовом војском. У натпису стоји да је Максенције страдао „ѡ дѡнавѡце“; то није ни нарочито велика погрешка сликара јер и патријарх⁵ Пајсије 1642 године сасвим неодређено вели да се ратни сукоб између Константина и Максенција збио „у крајевима византијским“.⁶ Сликара је

Сл. 2 — Битка код Милвијског моста, фреска у Св. Николи Дабарском, настала око 1330, рестаурисана око 1571.

свакако фреску прекопирао из неког илустрованог историјског списка у коме је забуном битка између Константина и Максенција 312 године заменута са Константиновом победом октобра 314 године код Цибала (Cibalae, данашњих Винковаца) где је потучен Ликиније.⁶ Троношац прича како је Ликиније страдао на „састанкѡ сакѡ и дѡнавѡ“.⁷ И то је не-

4 Слика 2 није фотографија оригиналне фреске већ копије коју је израдио г. Јар. Кратина 1930 г. Фреска је сада много потамнела и натпис је на горњем рубу страдао од креча. Натпис објављујем према свом препису с оригинала.

5 Пајсије, Живот цара Уроша, прев. Л. Мирковића 132.

6 J. Brunšmid, Colonia Aurelia Cibalae, Vjesn. Hrv. Arheol. Društva, N. S. VI (1902) 10 sqq.

7 Троношац Гласник V, 1853, 21.

тачно, но ипак много ближе истини.⁸ Сликари из Бање и историчари на ког се ослонили погрешили су у томе што су помешали Максенција и Ликинија. Једино на тај начин може се тумачити заиста чудновати натпис на фресци. Иначе ред речи на натпису највише потсећа на текст карловачког родослова: тамо се спомиње: „Маџентіе... погрѣзаетъ въ рѣцѣ (sc. рѣцѣ тризастѣ) съ вси скѣими...“⁹

Најстарија илустрација Константинове победе код Милвијског моста очувала се на Константиновом славолуку у Риму. Поједини делови пластичног украса на луку узети су са старијих грађевина Трајана, Хадријана и Марка Аурелија, но рељеф са приказом битке због које је овај славолук и подигнут извајан је у Константиново доба.¹⁰

На десној страни јужне фасаде приказана је у уском рељефу (висине 1,05 m) сцена из једне битке која сигурно претставља Максенцијев пораз. (Сл. 3). У средњем, главном, делу композиције виде се војници побеђеног цара како се боре са таласима Тибра. Персонификација реке наг, брадат старац мирно лежи на левом крају рељефа; један Максенцијев војник који се дави ухватио је старца за леву ногу. На средњем и десном делу фриза нарочито упадају у очи војници који наглавачке падају у реку. Сцена Константинове победе компонована је према познатим римским рељефима битака и ловова. Некоји детаљи узети су чак и из старијих илустрација митолошке природе. Изгледа да је мотив Фаетоновог пада искоришћен као формални узор за приказивање пропасти Максенцијевог коњице у Тибру.¹¹

Познат је само још један касноантички *graffito* из Алжира који приказује битку код Милвијског моста, но он је слабо очуван.¹²

Константинова победа са славолука много личи на хришћанске рељефе из IV-ог века који претстављају Мојсијев прелазак преко Црвеног мора. Ова сличност одавно је примећена.¹³

Константин Велики први је у хришћанској литератури упоређен са Мојсијем. Еусевије из Кезареје у својој Историји цркве и у Животопису Константина на неколико места истиче сличности између Мојсија и Константина.¹⁴ У Еусевијевом опису битке код Милвијског моста Константин је претстављен као „Нови Мојсије“, као победник многобожачког

8 Ни у текстовима античких аутора топографски опис Цибала и околне није најјаснији cf. Brunšmid, o. c. 10, n. 6.

9 Љ. Стојановић, Родослови и летописи, Ср. Карловци, 1927, 6.

10 Од литературе о Константиновом славолуку наводим само најновије: H. Kähler, *Dekorative Arbeiten aus der Werkstatt des Konstantinsbogens*, Jahrb. d. Deutsch. Archäol. Inst., 51, 1936, 180–201; приказ у Byz. Zeitschr. XXXVII (1937) 568. Да рељеф који нас занима заиста претставља битку код Милвијског моста: cf. Eug. Strong, *La scultura romana...* vol. II, Firenze, 1926, 335–6, fig. 206 и C. Ricci, A. M. Colini, V. Mariani, *Via dell'Impero*, Roma XI, E. F. (1933), 79, сл. на стр. 80. О стилу рељефа cf. H. Lietzmann, *Das Problem d. Spätantike*, Sitzungsber. d. Preuss. Akad. 1927, Phil. Hist. Kl., 342. О садржини рељефа: H. P. L'Orange, *Rom und die Provinz in den spätantiken Reliefs des Konstantinsbogens*, Archäol. Anzeiger zum Jahrb. d. Deutsch. Archäol. Inst. 51, 1936, 595–607.

11 То се нарочито опажа на једном рељефу Фаетоновог пада из Остије, сада у збирци Ny Carlsberg у Копенхагену. cf. H. Becker, *Zeitschrift für Kirchengeschichte* XXXI, 1910, 171.

12 Mostra Augustea della Romanità, catalogo, Roma, 1938, 414.

13 L. v. Sybel, *Christliche Antike*, II, Bd. 191, n. 1, 215; O. Wulff, *Altchristliche und byzantinische Kunst*, I, 119.

14 Eusebii Caesariensis *Hist. eccl.* I, IX, c. IX; *De vita Const.* I, I, c. XII. Migne, S. G. XX, 819 sqq, 925 sqq.

Сл. 3. — Битка код Милвијског места. Релеф са Константиновог славолука (око 315 после Хр.)

Сл. 4. — Мојсијев прелазак преко Црвеног Мора. Релеф на саркофагу у сплитском археол. музеју (IV в.)

тиранина Максенција, који је страдао као и Мојсијев противник — Фараон. Еусевије нарочито истиче да су Фараон и Максенције погинули на исти начин, да су обојица нашли смрт у таласима: "Ὁμοιω οὖν ἐπ' αὐτοῦ Μουσέως καὶ τοῦ πάλαι θεοσεβοῦς Ἑβραίων γένους, ἄρματα Φαραὼ, καὶ τὴν δύναμιν αὐτοῦ ἔρριπεν εἰς θάλασσαν· ἐπιλέκτους ἀναβάτας τριστάτας κατεπόντισεν ἐν θαλάσῃ Ἑρμούδῃ· πόντω ἐκάλειπεν αὐτοὺς κατὰ τὰ αὐτὰ δὴ καὶ Μαξέντιος, οἱ τε ἀμφ' αὐτὸν ὀπλῖται καὶ, δορυφόροι, ἔδυσαν εἰς βυθὸν ὥσει λίθος· ὀπληνίκα νῶτα δὸς τῇ ἐκ Θεοῦ μετὰ Κωνσταντίνου δύναμει, τὸν πρὸ τῆς πορείας διῆει ποταμὸν."¹⁵ Касније, у V-ом веку, Геласије из Кизика понавља скоро до речи Еусевијев опис битке код Црвених стена и упоређује опет Константинову победу са Мојсијевим преласком преко Црвеног мора.¹⁶

Истицање сличности између Фараоновог и Максенцијевог пораза у хришћанској литератури IV-ог века није утицало само на касније црквене писце него и на скулпторе Константиновог доба. Паралела: *Mare rubrum* — *Saxa rubra* створена је у годинама кад је Константинова победа била међу хришћанима нарочито популарна; тако се вероватно и идеја о Константину „Новом Мојсију“ веома брзо раширила и у ликовној уметности.¹⁷

Релеф Мојсијевог преласка преко Црвеног мора на саркофагу из латеранског музеја бр. 111 највише личи на композицију са Константиновог лука.¹⁸

Очувано је доста релефа из IV-ог века који претстављају пропаст Фараона и његове војске. Занимљиво је да се баш у Арлу, Константиновој резиденцији, нашло највише саркофага са мотивом Мојсијевог преласка. На овим илустрацијама старозаветног догађаја има кадгод и сасвим директних алузија на Константинову победу. Добро очувани сплитски саркофаг са релефом преласка преко Црвеног мора украшен је на десној страни са Крстом и Христовим монограмом, знаком који много потсећа на *labarum* Константина Великог (сл. 5).¹⁹

Некоји археолози мисле да је на овим релефима Фараоновог пораза сам Константин претстављен као Мојсије. Занимљиво је свакако да је на споменутим саркофазима Мојсије заиста голобрад човек. Иначе се Мојсије на споменицима из истог доба у сцени која илуструје чудо са водом у пустињи редовно приказује с брадом. Без сваке сумње Мојсије, на саркофазима IV-ог века, често претставља Константина, а Фараон Максенција.²¹ Друго је питање да ли су се при томе уметници трудили да уношењем портрета савремених царева још јаче истакну актуелну верску тенденцију целе композиције. Не би се могло рећи да фигуре Фараона и Максенција на сплитском релефу имају неке нарочите индивидуалне црте (сл. 4).²¹

¹⁵ Migne, S. G. XX, 819.

¹⁶ Gelasii *Cyziceni* Hist. conc. Niceni, l. I. Migne, S. G. LXXXV, 1205—1208.

¹⁷ E. Becker, Konstantin der Grosse, der „Neue Moses“. Zeitschrift für Kirchengeschichte XXXI, Gotha 1910, 161—171.

¹⁸ Слика у: L. v. Sybel, Christliche Antike II, сл. 23. Опис: O. Marucchi, Guida del Museo Lateranense, Roma, 1922, 120.

¹⁹ О Христовом знаку (signum Christi — συνόχριστον) у вези са Константиновом војничком заставом cf.: Archeologiai Értésítő, 1931, 40—42; о путјеском монограму, сада у Бечу. cf. M. Abramović, Poetovio, 1925, 43, 44. О лабаруму cf. H. Kruse, Studien zur offiziellen Geltung des Kaiserbildes im römischen Reiche, Paderborn, 1934, 68—79.

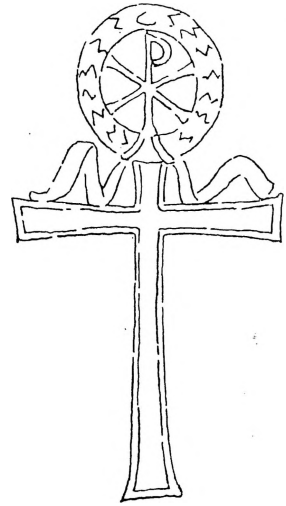
²⁰ A. Grabar, L'empereur dans l'art byzantin, Paris, 1936, 236—237.

²¹ Сплитски саркофаг публикован је у: Jahrb. der K. K. Zentralkommission V, Wien, 1861, fig. 86 и у: Bull. Dalm. XXVIII (1905) табле XI и XII. E. Becker, о. с. 169, нетачно тврди да је на сплитском саркофагу исклесано *labarum*. Г. Др. М. Абрамић, директор археол. музеја у Сплиту, био је тако љубазан да ми уступи фотографију предњег релефа и да сам учини цртеж монограма с крстом. И на овом месту захваљујем се г. Абрамићу на његовој великој предусретљивости.

Рељеф Константинове битке на славолуку у Риму нема никаквих нарочитих знакова по којима би се видело да је победа извојевана са божјом помоћу.²² То је илустрација историјског догађаја, а не касније легенде. Рељефи преласка преко Црвеног мора немају опет вредност историјске слике; они ни нису описи историјске битке већ композиције верске садржине са извесним алузијама на савремене догађаје. Према причању Еусевија ни Константинова победа код Цибалâ није била илустрована неком композицијом која би личила на праву историјску слику: цар је био приказан као победник, изнад њега видео се крст, а испод њега Ликиније у облику побеђеног змаја.²³

Не може се тачно рећи како су изгледале слике Константинових победа које је дала насликати принцеза Јулијана Аппиција у цариградској цркви Св. Полнеукта.²⁴

У IX-ом веку хришћанска легенда о Константиновој победи илуструје се већ као историјски догађај. Минијатура битке код милвијског моста у рукопису париске Народне Библиотеке (Cod. gr. 510) насликана је сасвим према хришћанској легенди: Цар на коњу, са копљем у десници, прогони Максенција и његове војнике. Изнад цара, у зеленом медаљону, види се златан

Сл. 5—Крст са Христовим монограмом на саркофагу у сплитском археол. музеју (IV век после Хр.).

крст у коме је црвеним словима исписано: ἐν τούτῳ νίκη. Између Константина и противника насликан је Тибер и Милвијски мост.²⁵ Главни елеменат легенде, знак крста, јасно је истакнут на слици.

О разним варијантама Константиновог портрета скупно је много података А. Грабар у својој књизи о Императору у византијској уметности. Но, према до сада изданом материјалу, изгледа да су слике Константинове победе из каснијег доба заиста ретке.²⁶ Због тога су нам још драгоцене фреске у Бањи Прибојској.

Разлике између споменуте париске минијатуре и наших фресака виде се на први поглед. Минијатуриста IX-ог века приказује драматични моменат битке, погибију Максенција. Наш уметник насликао је само две групе коњаника у бојном поретку. Из натписа се види да је Максенције изгубио живот „у Дунавцу“, но то није на слици приказано. Композиције у Бањи илуструју догађаје пред одлучним тренутком у битци. Сцене су хронолошки распоређене: прво појава крста, чудо које

22 Ни натпис на славолуку о коме се раније много дискутовало нема никаквих типично хришћанских формула, cf. *C. M. Kaufmann*, *Handbuch d. althristl. Epigraphik*, 317. Према симболима приказаним на славолуку види се само да је Константин био велики поштовалац култа сунца. *L'Orange*, *Rom und die Provinz...* 607.

23 *A. Grabar*, *L'empereur dans l'art byzantin*, 34–35.

24 Св. Полиевкт (ὁ ἄγιος Πολύευκτος) био је у кварту Констанциана, cf. *Const. Porphyrogénète, Le livre des cérémonies, Commentaire I par A. Vogt*, Paris, 1935, 84; *Richter, I. P.*, *Quellen der byz. Kunstgeschichte*, Wien, 1897, 193–194; о цркви нарочито занимљиво у примедби уз Грпура Турског. *Mon. Germ. Hist. S. S. rer. Merov.*, I, 555–56., *A. Grabar*, *L'empereur dans l'art byz.*, 39.

25 Σ. Π. Λάμπρος, *Λεύκωμα Βυζαντινῶν αὐτοκρατορῶν, ἐν Ἀθήναις*, 1930, сл. I.

26 *A. Grabar*, *L'empereur dans l'art byz.*, 96, 236–37 et passim.

је охрабрило Константина да ступи у борбу, а као засебна композиција насликана је битка на Милвијском мосту.²⁷

Арханђел Михаил приказан је на обе фреске као вођа и заштитник Хришћана.²⁸ Веза Константина са арханђелом Михаилом била је у црквеној традицији нарочито јака. У опису чуда Арханђелових у рукопису бр. 322 (421) Народне библиотеке у Београду има једно место које нам потпуно објашњава како је лик светог ратника доспео на фреску Константинове победе. У опису петнаестог чуда пспричана је ова необична прича како је цар Константин сазидао цркву Арханђела Михаила на месту званом свстени (Σωσθένιον): „ѡκα ларисо кеше некој царь, ѡменемъ пелѣа, ѡпѣк ѡменаше оуникѣска ѡменемъ асона, ѡ тси асона сакра ѡ момѣци изѣбрани ѡ слезе оу коракѣ да идеть тамо гдѣ кеше го послала ѡнѡ мѡ... ѡ дой-доша до некое место, нарицаемаго вѣкрикиѡнъ, тамо кеше некој царь, ѡменемъ амика; ѡ помислила, ѡнѣ юнаци, да ѡвиютъ ѡногова цара, ѡ да попазѣнѣ тоѡ градъ; ѡ погна ги царь ѡ ѡнѣ покегоша, ѡ дендоша, до место свстени; тамо се-доша ѡнѣ юнаци; ѡ чѡдиѡ се что да сѡтворѣтъ; тамо междѡ нѣх ѡвѣсе некоѡ, млади момѡкѣ, са златѣи крила, ѡ рече ѡмѣ, не кѣнтесе нѣ идеть ѡ ѡкните цара амика, ѡйдоша ѡ ѡвѣне го, ѡ ѡвѣна колѡко можиѡ, ѡ прийдоша, на ѡнова месте, гдѣ видеѡхѡ, златокрилатѡга чѡкаѡ; ѡ тамо седоша да разѡделѡтъ ѡю кѡхѡ пѣниѡе; ѡ рекоша междѡ секоѡ, елѡге дрѡжина, ѡ това место да сѡтвори мѣ ѡдолѡ на ѡномѡ златокрилатѡмѡ чѡкѡ, ѡже го видеѡхѡ, на место сеѡго; ѡ сѡтвориша ѡдолѡ, на то место; нѣ по времеѡе егда стѡна благѡчастѡе, пѡйде го царь костѡнѡдин, ѡ чѡде-шесе, ѡю хѡшетѣ да вѡдетѣ тоѡ ѡдолѡ, ѡ молашесе еѡ да мѡ покажетѣ, ѡю хѡ-шетѣ да вѡдетѣ тоѡ ѡдолѡ? ѡа едина ноѡе ѡвѣне, азѡсе емѡ, ѡрѡханѡгѡлѡ, Ми-хѡйѡлѡ, ѡ рече мѡ, азѣ емѡмѣ ѡрѡханѡгѡлѡ мѡхѡйѡлѡ, хриѡтиѡнѡски помѡшникѣ, ѡ теѡкѣ помѡгохѣ таѡи (sic!) стѡнаѡ хриѡтиѡнѡски царь; ѡ пѡведѡнѣ еѡи' вѡраги своѡи' нѣ вѡстѡни скорѡ да сѡтвориѡнѣ црѡкѡ, на место гдѣ нѣ тоѡ ѡдолѡ, ѡ да ѡ на-речеѡи ѡа ѡме мѡе, ѡ азѣ да те чѡеѡмѣ ѡ сѡпрѡтиѡзѡниѡи, тѡеѡи ѡ ѡ какоѡ (sic!) зѡла, до живѡта тѡѡ тѡеѡмѣ (sic!) ѡ тако сѡтвори царь костѡнѡдинѡ, ѡѡѡѡ ѡного ѡдола ѡа то место сѡзѡзда красиѡ црѡрѡковѡ ѡа ѡме ѡрѡханѡгѡла мѡхѡйѡла...“²⁹

Могло би се приговорити да је овај текст писан 1742 године и да се не сме ни употребити за тумачење средњовековних фресака. Међутим Кедрин има исту причу. И он слично описује чудне догађаје о Арго-наутима, о Состену (Лаостену), божанству старих Грка, и о Св. Арханђелу који заповеда Константину да му подигне цркву на месту где је стајао идол паганског крилатог бога.³⁰

27 Пајсије описујући догађаје из живота Константина Великог спомиње знак, но доста неодређено: „Тада се и Константин осмели од знамења које се јавило, и победи Максентија“. *Пајсије*, Живот цара Уроша, прев. Л. Мирковића, 132.

28 Анђели су — према средњовековном веровању — помагали и нашим влада-рима у битци. Наводим, као пример, ово место из Данила у коме се описује погибија Маџара на Сави: „А анђео Господњи гоњаше их, и сами међу собом скончаваху се бежећи. *Данило*, Животи краљева и архиепископа српских, прев. Л. Мирковић, 173. И Стефан Дечански је пред почетком велбушке битке у свом говору нагласио како се нада да ће: „Бог... с вама послати анђела својега, да сруши гордога пред лицем ва-шим...“ *Гр. Цамблак*, Живот краља Стефана Дечанског, прев. Л. Мирковића, 25—26.

29 Чуда арханђела Михаила из рукописа Народне библиотеке у Београду, бр. 322, стр. рцк — рцл (192—194).

30 „ἐκεῖθεν τοὺν οἱ Ἀργοναῦται ἐξορμήσαντες, καὶ διὰ τοῦ ἀνάλου βουλόμενοι παρελθεῖν, ἐκωλύοντο ὑπὸ Ἀμύκου στρατευομένου κατ' αὐτῶν. δεδιότες οὖν κόλπῳ τινὶ ἀγρίῳ καὶ ἁλσῶδει προσίσχουσι. κακεῖ ὀπτασίαν θεῖαν ἐξ οὐρανοῦ αὐτοῖς ἐπιφανείσαν ἐν ἀνδρὶ φοβεροῦ εἶδει, πτέρυγας ὡς ἀετοῦ περιεμμένον, θεασάμενοι, τοῦτ' καταθαρήσαντες εἰς πόλεμον τῷ Ἀμύκῳ συμβάλλουσι. καὶ ἀποκτείναντες αὐτὸν ἐκτίσαν ἐν τῷ τῆς ὀπτασίας τόπῳ ἱερόν. καὶ δι' εἰκόνοσ τῆς αὐ-

„ex eo loco moventes Argonautae, cum vellent per Própolisidem navigare, ab Amico prohibiti sunt, ipsis obviam cum copiis profecto. Cuius metu cum in sinum quendam desertum atque nemorosus ob-situm naves subduxissent, conspicati sunt caelitus ipsis apparentem viri formam terribilis aquilinisque instructi pennis; quo viso confirmati pugnam cum Amyco conseruerunt eoque interfecto, quo loco id visum ipsis oblatum fuerat templum con-

Сасвим је јасно да је монах Јосиф „непотребан ни Богу ни човеку“ преписао чуда архистратига Михаила из неког много старијег извора који се ослањао на Кедрина или на Малалу.

Изјава Арханђела да је он хришћански помоћник и да је он помагао Константину „да постане цар“ показује колико се у хришћанској литератури чврсто одржавало веровање о хришћанству Константина Великог.³¹ Занимљиво је да се у нашој иконографији очувала чак и слика Константиновог крштења коме је присуствовао арханђел Михаил. Илустрација те церемоније која се у истини није никада ни обавила налази се на једној икони у старој сарајевској цркви (сл. 6). На средини је насликан цар у крстионици, наг са круном на глави. С десне стране стоји: старијарх папа римски, који обавља чин крштења, с леве стране стоји царица (Константинова мајка Јелена?) са пратњом, а изнад њих лебди Арханђео који благосиља цара.³²

Фреска Константинове победе није била насликана случајно у задужбини Стефана Дечанског. Зна се да су извесна добро позната и нарочито омиљена места српских средњовековних аутора брзо добијала своје илустрације у црквеној иконографији. Смрт владарке упоређивана је у књижевности са смрћу Богородице — исто упоређење поновљено је и у нашем живопису. У Милутиново доба појавила се композиција лозе Јесејеве — иста паролa истиче се и у служби Милутину. И фреска битка код Милвијског моста насликана је под утицајем српске историјске литературе.

Стефан Дечански био је Србима — по речима његовог биографа — Нови Константин и Нови Мојсије. „Овоме превисокоме краљу (sc. Дечанском) беше дана таква... сила крепости... као и благоверном цару Константину победа над иноплеменицима ради вере, и као Боговидцу Мојсију против Амалика“³³ Владарске врлине Стефана Дечанског иста-

Сл. 6 — Крштење цара Константина, детаљ са иконе арханђела Михаила из старе сарајевске цркве (икона из год. 1734) пртеж г. Ђ. Мазалића акад. сликара.

τοῖς θεοθεσίῃς μορφῇς τὸ ἐκτύπωμα ἀναστῆλ-
σαντες Σωσθένιον τὸ ἱερὸν ὀνόμασαν διὰ τὸ
ἐν τούτῳ αὐτοὺς σωθῆναι. τοῦτο τὸ ἱερὸν
ὕστερον ὁ μέγας ἐν βασιλεῦσι Κωνσταντῖνος
κατ' ὄναρ χρηματισθεὶς μετεποίησε, καὶ τὸ
μὲν θυσιαστήριον πρὸς ἀνατολὰς ὄραν ἐτύπωσε,
τὸν δὲ ναὸν τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ ἐκάλεσε,
πᾶσαν καλλιερρίαν καὶ καρποφορίαν ἐν αὐτῷ
τυπώσας“.

О Состену (Лаостену) постоји доста опширна литература. Ово божанство много се спомињало у полемици око тумачења слике Аргонаута на Фикоронијевој цисти. Неки мисле да је загонетно крилато божанство, иза Полидеука, баш Состенес. cf. *W. H. Roscher*, *Lexikon d. griech u. röm. Mythologie* s. v. Sosthenes; и *Fr. Koepp*, *Archäologie* III, 55—62.

31 О Константиновом ставу према хришћанству cf. *A. A. Vasiliev*, *Histoire de l'empire Byzantin*, 1932, t. I; La „conversion“ de Constantin, 54.

32 Госп. Ђоко Мазалић, акад. сликар, био је љубазан и дао ми неколико својих скица детаља са занимљиве иконе Св. Арханђела која је публикована у Споменику LXXXIII (*Л. Мирковић*, Старине старе цркве Сарајеву, Беогр. 1936. 16 табла XXIX) Г. Мазалић ми је уз своје пртеже дао и сва обавештења о натписима, начину сликања итд. И овом приликом се најлепше захваљујем г. Мазалићу на његовој услузи. Касније легенде о Константину обрађене су у једном чланку *H. P. L'Orange-a* (*Symbolae Osloenses*, XIII, 1934. 110), који је мени остао неприступачан.

33 *Данило*, прев. Л. Мирковић, 129.

diderunt; exemplarique eius quod ap-
ruerat visum in statua expresso, templum
ibia salute parta Sosthenium nominaverunt.
hoc postea Constantinus magnus, oraculo
per quietem admonitus, mutavit, araque ad
ortum solis conversa templum Michaelo an-
gelorum principi consecravit, expressis in
eo omnibus elegantiae et abundantiae op-
eribus“. *Georgii Cedreni Historiarum com-
pendium*, ed. Bonn. I, 1838, 210.

као је први ученик Данилов на необично ласкав начин: упоредио је свога краља са Мојсијем и са Константином Великим. Тако је српски историчар везао име Дечанскога за имена најчувенијих ратника из Старога завета и из хришћанске прошлости. И у српској средњевековној литератури поновила се паралела коју је пропашас Еузевије, отац хришћанске историографије.

После Константина било је много „нових Константина“. Ову титулу носили су и некоји од византиских царева, на пример Ираклије³⁴ и Михаило VIII Палеолог.³⁵ И највећи средњевековни владалац европског Запада Карло Велики сматрао је да може себе упоредити са Константином. На познатом мозанку латеранског триклинија претстављени су и Константин и Карло како примају победничке заставе: Константин добија од Христа *labarum*, Карло од Св. Петра *vexillum*.³⁶ Поштовање Константина Великог било је раширено до крајњих граница цивилизованог света. Чак се и један нубијски краљ спомиње као „Нови Константин“.³⁷

Велика победа Стефана Дечанског код Велбужда 28 јула 1330 донела је српском владару славу која је — као што се види из извора — упоређивана са делима најчувенијих ратника из прошлости. Дечански се у опису велбушке битке хвали час као Нови Александар Велики, час као Нови Мојсије, а млади Душан упоређује се са храбрим младим Исусом Навином.³⁸ Нас на овом месту нарочито занима питање: како су се те похвале у упоређењима препосиле из литературе у уметност?

Победе Манојла Комнена биле су илустроване у нартексу једне Богородичине цркве у Цариграду без икакве везе са алегоричним и старозаветним призорима.³⁹ Иначе — судећи по изворима — фреске са историјско-политичком садржином служиле су већином као украс царских палата.⁴⁰

Познати су само усамљени случајеви да су слике историјских би- така уношене у црквени живопис.⁴¹ У солунској цркви Св. Димитрија

34 C. M. Kaufmann, Handbuch d. alchristl. Epigraphik, 318—19, n. 1.

35 A. Grabar, L'empereur dans l'art byz., 111.

36 О сликама и киповима Константина Вел. на Западу cf. K. Künstle, Ikonographie d. Heiligen, s. v. Konstantin.

37 C. M. Kaufmann, o. c., 319.

38 Данило, 139, 140, 141. Цамблак упоређује Милутина са Константином: он истиче заједничку слабост Милутина и Константина према женама. Цамблак, прев. Мирковић, 6—7.

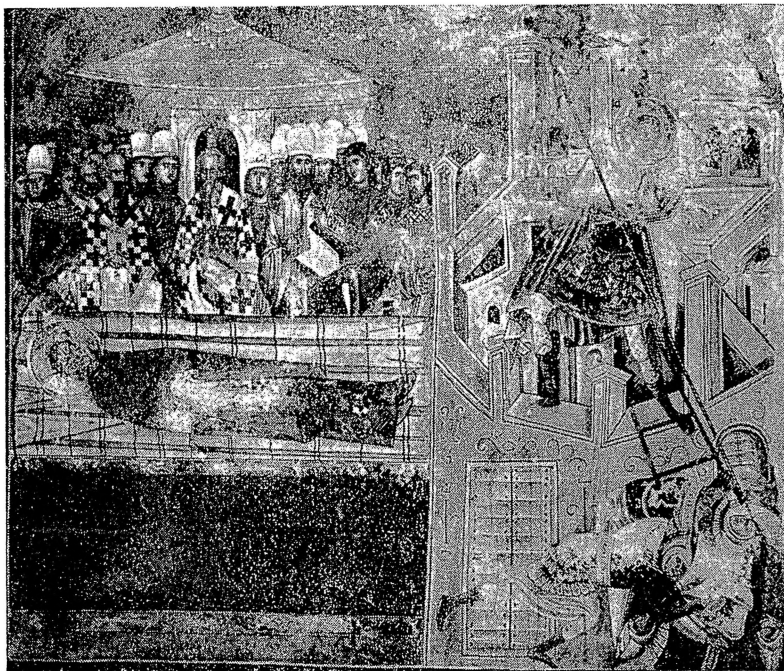
39 A. Grabar, L'empereur dans l'art byzantin, 40, 41, 42, 56.

40 Исти циклус Манојлових победа који је био насликан у споменутој цркви налазио се и у двору — или у Великој Палати или у Блахернама (T. L. F. Tafel, De Thessalonica eiusque agro, Berolini, 1839, 419). Сигурно су сличне старије слике у царским палатама највише утицале на касније владаре да и они на исти начин овековече своја дела. У Блахернама су постојале илустрације победа цара Маурикија (582—602) које су можда служиле као узор Манојловим сликарима (J. P. Richter, Quellen der byz. Kunstgesch., 208).

41 Тако је доста ретка фреска опсаде Цариграда, која се појављује као двадесетипета сцена у циклусу Богородичиног Акатиста. Композиција претставља опсаду Цариграда у VII-ом веку, кад је перзијска и арапска војска молитвама Богородице одбијена; Бог је, према легенди, потукао варваре громом и ватреном кишом. Румунски сликари XVI-ог века приказивали су ову опсаду са много анахронизма у детаљима тако да су некоји мислили да фреска претставља опсаду Цариграда 1453 г. Литература о целом питању у чланку O. Tafrali, Le siège de Constantinople, Arta si Archeologia, II, fasc. 3, 1929, 1—5, са успелом репродукцијом у боји. На спољашњем зиду цркве Св. Павла на Преспи Ђ. Бошковић је открио једну фреску за коју В. Греку мисли да претставља опсаду Цариграда, cf. V. Grecu, Influenta sârbesti în vechia iconografie bisericască a Moldovii, Codrul Cosminului, 9 (1935) 135—242.

била је илустрована трећа неуспела словенска опсада Солуна.⁴² Занимљиво је да су се фрагменти сличног историјског циклуса сачували и у нашем живопису у Дечанима и у цркви Св. Димитрија у Пећи.

У чудима Св. Димитрија нарочито се опширно описује како је светитељ био Солунцима добар заштитник у данима словенских опсада. На осам до десет дана пре друге опсаде, прича се у житију, солунски архиепископ Јевсевије већ је знао да се град налази пред великом опасношћу. Јевсевије се због тога непрестано молио светитељу. Та архиепископова молитва пред моћима Св. Димитрија приказана је у Пећи веома свечано (сл. 7, лева половина). Кад су Словени почели да ударају

Сл. 7 — Солунски архиепископ Јевсевије моли се пред моћима Св. Димитрија; Св. Димитрије брани Солун од Славена. Фреске из цркве Св. Димитрија у Пећи, настале почетком XIV в., рестаурисане у XVII в.

на градске зидове догоди се велико чудо: „већ не душевно претсказање, а очигледно се појави на бедему (мученик) у лику наоружаног ратника; првог који је хтео успузати се на бедем и који је већ био спреман да на њ стане ногом, пробурази копљем иза зубаца стијене и баци мртвог на стијену; гурнут котрљао се по басамацима, па повуче собом стојавше на мердевинама, пропећи крвљу простор међ зупцима“.⁴³ Фреска у Пећи необично живо приказује тешку судбину словенских ратника. Сви детаљи из текста илустровани су са највећом тачношћу (сл. 7, десна половина).⁴⁴ Сликара живописа у Св. Димитрију, неки Јован, потписао се грчки. Тешко је веровати да се ова за све Словене увредљива слика живописцу случајно поткрала.

42 T. L. F. Tafel, De Thessalonica, 123: „habuit enim haec tertia aedes imaginem referentem belli Slavici tertii conflictum...“

43 AASS., ad 6 Oct., Tomus IV, Bruxellis 1780, § 115, 118, 120—21. према цитату из Гласника 18 (1865). 315. Превод П. Срећковића са руског.

44 Живопис из доба градње цркве Св. Димитрија, поч. XIV-ог века, освежен је у XVII-ом в. трудом патр. Пајсија cf. V. R. Petković, Un peintre serbe du XIV-e siècle. Mélanges Charles Diehl, II vol, Art, Paris 1930, 133—36.

Још занимљивије слике из циклуса чуда Св. Димитрија очувале су се у Дечанима на северном зиду храма. Ове фреске насликане су као продужење украса дечанског параклиса Св. Димитрија. Нарочито упадају у очи две композиције које илуструју догађаје из бугарске опсаде Солуна 1207 године. Прва фреска приказује смрт цара Калојована пред Солуном: Св. Димитрије, на коњу, пробада копљем бугарског цара који је као мања фигура насликан испод ногу коња светитељевог.⁴⁵ Натпис је добро очуван: *СВ ДИМИТРИЈЕ ПРОВОДЕ ЦАРА КАЛОЈОВАН ЗАГЕРАНИНА*.⁴⁶ Друга фреска много личи на споменути композицију из Пећи, само по натпису се види да се приказ не односи на раније словенске опсаде већ на бугарски рат 1207 (сл. 8). У натпису се спомињу Кумани; они су заиста у опсади Солуна 1207 били главни савезници и помагачи Бугара.

СТЫДНИ РНЕ НЗБОДЕ КХМДНЕ КОНХО
ТЕХУРЪЗЪНОШ СОЛХНОУКРАС
ТН

Сл. 8 — Св. Димитрије брани Солун од Кумана 1207 г. Цртеж према фресци у Дечанима (середина XIV-ог в.)

дио да неким детаљима у самој композицији истакне сличност између битке код Црвених стена и битке код Велбужда. Пошто је фреска крајем XVI-ог века јако рестаурисана немогуће је утврдити како је у

Можда су историјске слике на којима су била приказана чуда појединих светаца временом губиле увредљиво значење, но садржина тих илустрација била је свакако и сликарима и посматрачима сасвим добро позната. Тешко је поверовати да је смрт Калојованова случајно, без икаквих алузија на тадашње догађаје, насликана у задужбини Дечанског, победника на Велбужду. Првовенчани у биографији Немањиној прича како је Немања пробо Стреза као и Св. Димитрије Калојована, рођака Стрезовог.⁴⁷ И Милутина Данило упоређује са Св. Димитријем.⁴⁸ Кад је та паралела о српском владару који, као Св. Димитрије, убија непријатеља, постојала у литератури, није никакво чудо да се из ње пренела и у живопис. На познатој Лонгиновој икони Стефана Дечанског у Дечанима, у илустрацији битке код Велбужда, млади Душан — као млади Св. Димитрије — копљем убија бугарског цара Михаила који лежи под ногама победниковог коња (сл. 9).⁴⁹

Место из биографије у коме је Дечански проглашен Новим Константином свакако је потакло живописца да у Бањи наслика Константинову победу. Питање је да ли се уметник тру-

45 V. R. Petković, La peinture serbe I, 112 b.

46 О овом догађају има спомена и у српским изворима, cf. С. Ситанојевећ, Анτισловенска икона Св. Димитрија, Политика, 8 нов. 1935, стр. 9.

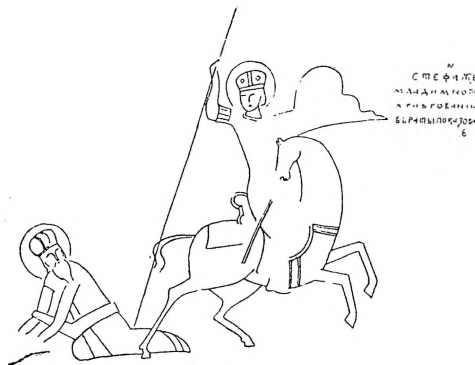
47 Život Sv. Symeona od Kràle Stěpàna, vyd. P. J. Šafařík, Praha, 1868, 23

48 Данило, Животи краљева, прев. Л. Мирковића, 106.

49 О Лонгиновој икони Дечанског: В. Р. Пејковић, Лонгин, српски сликар, Правда, 11—14 април 1936, и: Легенда Св. Саве у старом живопису српском, Глас. CLIX, 60—74; Л. Мирковић, Црквене старине из Дечана..., Годишњак музеја Ј. Србије I, 1937, 101—105.

појединостима изгледала у XIV-ом веку. Данашњи изглед фреске пма у композицији, у начину сликања и начину одевања владара и ратника све особине живописа XVI-ог века.

Победа Константинова била је у IV-ом веку упоређена са победом Мојсијевом. Сличност ових догађаја била је истакнута и на фигуралним споменицима. По очуваним сликама види се, да је и код нас у уметности та паралела *Mare rubrum — Saxa rubra* била позната. Постоји једна занимљива српска минијатура Мојсијевог преласка преко Црвеног Мора која је хронолошки доста блиска рестаурисаној фресци у Бањи. У рукопису Козме Индикоплова, писаном 1649 године у Св. Тројници код Плеваља, насликао је зограф Андрија Рајчевић, поред осталих илустрација, и минијатуру Мојсијевог преласка преко Црвеног Мора (сл. 10).⁵⁰ Композиција доста личи на Константинову битку у Св. Николи. Групе противника сасвим су изоловане. Минијатура не претставља одлучни моменат догађаја већ ситуацију пре катастрофе. Као што се на фресци не види погибија Максенцијева тако се и на минијатури не види пропаст Фараонова. Детаљ који приказује Фараона с коњаницима необично личи на Максенција с војском. Овај примитивни начин сликања битака опажа се нарочито на српским и руским илустрацијама.⁵¹ Грчке слике преласка преко Црвеног Мора задржале су и у касније доба драматични тон. На пример, на раније споменутој сарајевској икони арханђела Михаила насликана је пропаст Фараонове војске на други начин, сасвим према грчким сликарским приручницима.⁵² Сцена, нако наивно сликана, приказује заиста катастрофу Фараонове војске. (сл. 11). У врхобрезничком (тројичком) рукопису чини се међутим као да Фараонова војска учествује у неком свечаном дефилеу. Према принципу компоновања могло би се тврдити са доста сигурности да је фреска Константинове победе у Св. Николи славенског порекла. На сарајевску сцену египатског пораза личи фреска у Бањи само по томе што је изнад

Сл. 9 — Душан убија бугарског цара Михаила у битки код Велбужда. Детаљ са велике иконе Лечанскога у Дечанима (крај XVI-ог века).

Сл. 10 — Мојсије прелази преко Црвеног Мора. Минијатура из рукописа манастира Св. Тројница код Плеваља из г. 1649.

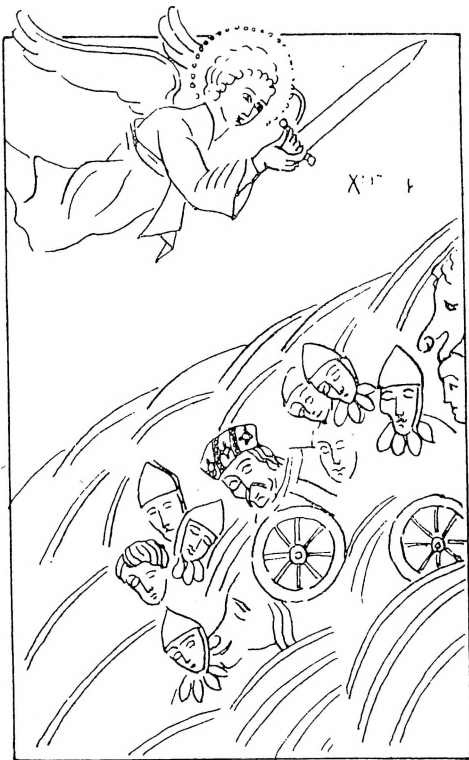
⁵⁰ В. Моле, Минијатуре из г. 1649 са Шестоднева и Козме Индикоплова. Споменик XLIX, 1922, 40—87, табла XIII, сл. 24.

⁵¹ В. Моле, о. с., 67.

⁵² И у нашем преводу познатог светогорског сликарског приручника описан је прелаз преко Црвеног Мора сасвим у духу византиске иконографије; *μωϋσῆς πρὸς τὸν κόκκινον θάλασσαν*.

Фараона насликан Арханђел са исуканим мачем.⁵³ Стилска сличност између рукописа Козме Индикоплова и фреске и Бањи показује, да је стил фреске — иако је сликана по свој прилици преко старијег оригинала XIV-ог века — сасвим прилагођен уметности XVI-ог и XVII-ог века.

Постоје многе сродности између иконографских мотива Константинове победе и Мојсијевог преласка. Ипак не би се смело тврдити да

Сл. 11 — Пропаст Фараона и његове војске. Детал са иконе арханђела Михаила из г. 1734. Цртеж г. Ђ. Мазалића, акад. сликара.

страција истих догађаја било би неумесно. Огромне разлике у стилу и квалитету показују колико је сликарство православног Истока у XVI-ом веку било преоптерећено застарелим традицијама.

У исто време док на Западу, под утицајем хуманизма, елементи антике, узети директно са старих споменика, уносе дах свежине у нови

су те сличности настале под утицајем литературе. Заједничка особина наше фреске са споменутом минијатуром сведоче само да су у нашој уметности употребљавани утврђени принципи компоновања и неки стални непроменљиви детаљи који су се редовно понављали на илустрацијама ратних сукоба. Некоји од тих сталних детаља необично су стари. Начин претстављања коњице у компактним групама које су — без икакве перспективе — распоређене на површини, много потсећа на рељефе битака из касне антике. Младићи који носе торбе, на минијатури Мојсијевог преласка, толико личе на фигуре са саркофага као да су директно копирани са неког рељефа из IV-ог века.

Фреска Константинове победе у Св. Николи добила је свој данашњи изглед у последњим деценијама XVI века, негде око 1571 године. У то доба био је већ одавно насликан грандиозни Константинов циклус Пијера дела Франческа у Арцу, а тада су и велике фреске Константинове победе стајале у Ватикану већ скоро пола века. Свако упоређење ових илу-

ἰσχυρῶς ἐκ τῆς χερσὸς (sic!) τοῦ ἀγγέλου, ποταπῶς ἐγγίναντο (у грчком оригиналу: Ὁ Μωϋσῆς, περὶ αὐτοῦ τοὺς Ἑβραῖους διὰ τῆς ἐρουθρᾶς θαλάσσης καταποντίζει τοὺς Αἰγυπτίους). Море, и виш женѣ анкујуши, и множество Евреева мужей и женѣ, и мѣчѣи во шбатѣхъ и на раменахъ младеңци и мѣчѣи ударѣа жезлоѣмъ море, и вѣнии посредѣ моря вѣднии, и ни до среднии ниѣ же до главѣ, и ниѣгѣ конѣ, ниѣгѣ же колесница. Лист 50 v. Приручника Галичанаца Крсте Цетровића и сина му Панајота Крстовића из породице Ђиновици. Препис је из г. 1867. Према једној белешци на корицама приручник је „первѣ преписалѣ“ Иларион монах Зографски на Аџону, а од њега је преписао неки „Хрисото Констандинович“ из Прилепа. И наслови и текст преведени су од речи до речи из истог грчког приручника који је публиковао Дидрон већ 1845. На сарајевској икони сцена преласка приказана је на две засебне слике; на једној се види Мојсије са Јеврејима, а на другој (сл. 11) Фараон с војском у таласима.

⁵³ Једина очувана реч на сигнатури сарајевске иконе: погрѣшн иста је као и на фресци у Св. Николи. Према саопштењу г. Ђ. Мазалића овај фрагмент је сада сасвим избрисан.

стил Ренесансе, на Истоку античка традиција живи у уметности као непримећени и несхваћени остатак давних времена.⁵⁴

И литерарни манир непрестаног упоређивања који су наши стари аутори примили од византиских писаца није био у основи хришћански. И то је било несвесно копирање античких обичаја. Као што је Константин био Нови Мојсије, а Дечански Нови Константин и Нови Мојсије тако су и римски цареви били нови богови. И у грчкој уметности владао је обичај да се свака велика победа упореди са неким славним догађајем из митске прошлости. Релефи на олтару у Пергамону са призорима из гигантомахије односили су се на догађаје из хеленистичког доба.

У нашим средњевековним биографијама сваки час се владари и високи црквени достојанственици упоређују са светим особама, њиховим врлинама и делима. Фреска Константинове победе у цркви Св. Николе Дабарског показује како су та ласкава упоређења са великим именима из прошлости преношена из литературе у црквени живопис.

С. Радојчић

R É S U M É

S. RADOJČIĆ

La fresque de la victoire de Constantin dans l'église Saint Nicolas á Dabar

L'église Saint Nicolas á Dabar existait déjà à l'époque des premiers Némányides; à partir de 1219, elle était la résidence des évêques de Dabar. Au début du XIV-e siècle, l'église fut endommagée lors d'une invasion des Bosniaques. Le roi Stephan Detchanski, avec l'aide de l'évêque de Dabar, Nicolas, fit reconstruire l'église, vers 1329. La peinture du temps de Stephan Detchanski fut restaurée au XVI-e siècle, vers 1571.

Dans le narthex de l'église St Nicolas, il y a deux fresques assez endommagées qui représentent les événements de la légende, sur la victoire de Constantin le Grand au pont de Milvius. La première fresque représente l'apparition de la Croix (tableau 1) et l'autre la bataille entre Constantin et Maxence (tableau 2). Dans la littérature chrétienne du IV-e siècle, on compare Constantin le Grand à Moïse. La mort de Maxence dans les ondes du Tibre rappelait aux chrétiens de cette époque là, le sort du pharaon qui se noya dans la Mer Rouge. L'idée d'un nouveau Moïse passa bientôt dans la sculpture de l'époque de Constantin. Les sculptures de la victoire de Constantin, sur son arc de triomphe à Rome, ressemblent beaucoup aux sculptures qui représentent le passage de la Mer Rouge (tableaux 3, 4). La scène de l'Ancien Testament qui représente la défaite du pharaon fut interprétée au IV-e siècle comme une image allegorique de la mort de Maxence.

Plus tard dans l'histoire de Byzance, quelques empereurs, Héraclius et Michel VIII Paléologue, portèrent comme titre d'honneur „le nouveau Constantin“. Ce titre flatteur passa de Byzance en Serbie médiévale.

Le premier disciple du fameux biographe serbe Daniel, dans sa vie du roi Stephan Detchanski dit de celui-ci, qu'il fut pour les Serbes un

⁵⁴ За неке детаље ватиканске Константинове битке зна се тачно да су узимани са релефа који претстављају борбе Римљана са варварима. cf. *R. Paribeni*, *Le terme di Diocleziano e il Museo Nazionale romano*, Roma, 1932, саркофар бр. 181 (8569) стр. 121.

nouveau Moïse et un nouveau Constantin. C'est pourquoi, il ne faut pas s'étonner de trouver dans l'église St Nicolas restaurée par Stephan Detchanski, la fresque de la bataille au pont de Milvius. La victoire de Velboujde en 1330, a dû avoir la plus grande influence sur les peintres pour qu'ils aient peint dans l'église de St Nicolas, la victoire de Constantin comme une allusion à la bataille où le roi bulgare Michel perdit la vie. Stephan Detchanski fit réparer l'église St Nicolas vers 1329. La peinture du porche dû être terminée un peu plus tard (entre 1330—1331). En ce temps là, on fit sans doute aussi la fresque qui représentait en allégorie, la victoire du nouveau Constantin serbe.

Il y a également d'autres exemples qui montrent que quelques scènes des légendes relatives aux Saints, étaient employées pour la glorification des guerres du XIV-e siècle. C'est ainsi que dans le monastère Detchani, on a peint la défaite de l'armée bulgaro-koumane devant Salonique en 1207, dans deux fresques. Probablement ces deux fresques furent composées sous l'influence de la guerre de 1330.

L'iconographie du XVI-e siècle ne se contentait pas seulement des allusions relatives aux anciennes biographies des Saints. Le moine Longine en glorifiant, sur une icône, les oeuvres de Stephan Detchanski et de son fils Douchan, peint directement la victoire de Velboujde. Sur cette intéressante composition on remarque surtout un détail (qui est d'ailleurs inexact au point de vue historique); c'est l'épisode où le jeune Douchan tue l'empereur Michel (tableau 9). Douchan y est représenté tout à fait comme St Démétrius. La comparaison sur cette icône était complètement en accord avec l'esprit de l'ancienne littérature serbe, dans laquelle Nemanja et Miloutin portaient le titre de nouveau Démétrius. Le très ancien sujet qui parut, dans l'iconographie de l'empire romain, représentant l'empereur tuant son adversaire vaincu, passa de bonne heure, dans l'art religieux médiéval. Pendant tout le Moyen Age, cet épisode iconographique servait pour représenter les victoires des guerriers saints. Mais au XVI-e siècle, comme notre exemple le montre, on interpréta à nouveau ce tableau d'après la première signification laïque qu'elle avait jadis dans l'art qui florissait à la cour des empereurs d'Orient et plus tard à celle des empereurs romains.

Les fresques de l'église St Nicolas, celles de St Démétrius à Petch (tableau 7) et à Detchani prouvent que les ouvrages historiques ont bien influencé la peinture de l'ancien art serbe religieux. Dans les biographies, la branche la plus originale de la littérature serbe médiévale, on compare les souverains et les hauts personnages de l'église aux Saints; on trouve une similitude entre leurs vertus et leurs oeuvres. La fresque de la victoire de Constantin à Dabar montre de quelle manière ces flatteuses comparaisons livresques entraient dans la peinture religieuse.
